

УДК 81.38

Л.В. Удод,
викладач,
Херсонський
політехнічний коледж
Одеського
національного
політехнічного
університету
luudod@mail.ua

К. Литвиненко,
студентка,
Херсонський
політехнічний коледж
Одеського
національного
політехнічного
університету
Litvinenko_Kate_11@
mail.ua

ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТИЛІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ В РОМАНІ Л. КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО»

Л.В. Удод, К. Литвиненко. Застаріла лексика як елемент стилізації історичної епохи в романі Л.Костенко «Берестечко». У статті описано результати науково-дослідницької роботи щодо використання Л.Костенко застарілих слів (історизмів та архаїзмів), за допомогою яких у творі відтворюється соціальний, національний та історичний колорит епохи. Ними поетеса користується як засобом для створення урочистого, патетичного стилю, є творчим осмисленням з наповненням їх новим змістом.

L.V. Udod, K. Litvinenko. Inveterate lexicon as an element of the stylization of historical period in novel by L.Kostenko "Berestechko". This article describes the results of scientific research work about using inveterate lexicon (historicisms and archaisms) by L.Kostenko, by dint of which social, national and historical features of the historical period are reflected in the novel. The poetess uses this lexicon to create solemn, pathetic style, comprehend it in a creative way and fills it with new meaning.

Вступ. Наприкінці вересня 2015 року в Києві Національний центр «Мала академія наук України» провів фінальний етап Всеукраїнського літературного конкурсу «Розкрилля душі». Херсонську область у II (фінальному) етапі конкурсу представила переможець I обласного етапу Литвиненко Катерина, студентка II курсу спеціальності «Розробка програмного забезпечення», представивши для захисту науково-дослідницьку роботу на тему: «Застаріла лексика як елемент стилізації історичної епохи в романі Л.Костенко «Берестечко»».

Берестечко... Трагедія української історії, пам'ять українського народу...:

Чого ти ждеш? Якої в Бога ласки?
В твоїх радугах проростає мох.
Оце і все. Одна така поразка
закреслює стонадцять перемог...

[«Берестечко», 10]

Саме цій історичній події присвячений однойменний роман видатної української поетеси Л. Костенко. Сааме мовний аспект роману Л.Костенко «Берестечко» став об'єктом нашого прикладного дослідження.

Актуальність нашого дослідження зумовлена, з одного боку, недостатнім вивченням мовного багатства творів історичної тематики Л.Костенко, а головне – надзвичайною зацікавленістю сучасної молоді до знання історії рідної держави через призму вивчення художньо-літературного багатства української мови.

В результаті проведеного анкетування серед студентів Херсонського політехнічного коледжу Одеського національного політехнічного університету, а це 187 респондентів (Рис.1), було визначено, що 80 відсотків студентів-нефілологів (а це: майбутні програмісти, економісти, бухгалтери, автомобілісти...) хотіли б розширити власний словниковий запас через

Рис.1 Діаграма опитування студентів коледжу

вивчення й розуміння лексичного значення застарілої лексики. Бо мова, зокрема застаріла її лексика – це хранителька історичної пам'яті народу. До речі, результати дослідження були оголошені на відкритому засіданні мовно-літературного клубу «Обрії».

Метою науково-прикладного дослідження було здійснення структурно-семантичного аналізу застарілої лексики історичного роману Ліни Костенко «Берестечко».

Для досягнення мети у ході дослідження нами були реалізовані такі **завдання**:

1. Звернувшись до наукових та довідкових джерел з питань стану вивчення даної проблеми, ознайомитися з теоретичними відомостями.
2. Класифікувати лексико-семантичні різновиди застарілої лексики в українській мові.
3. Дати структурно-семантичну характеристику застарілої лексики твору.
4. З'ясувати необхідність використання застарілої лексики як елемент стилізації історичної епохи у творі.

Результатами дослідження можуть користуватися практично всі категорії людей, які не байдужі до художнього слова й творчості Л.Костенко.

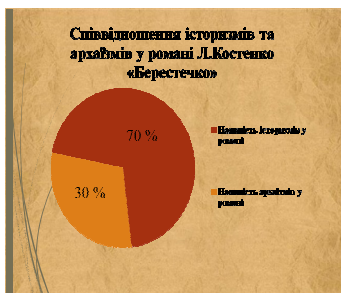
Студенти ВНЗ та учні загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв можуть використовувати ці результати на заняттях з української мови та літератури, а також при підготовці та проведенні конференцій, семінарів, присвячених як творчості видатної письменниці, так і вивченню мовних аспектів та літературного багатства української культури.

Матеріал і результати дослідження. Лексичний склад будь-якої мови відтворює всі процеси історичного розвитку суспільства. Тому у словнику будь-якої мови можна виділити дві великі групи: слова активного і пасивного вжитку.

До **активного шару** лексики сучасної української мови належать звичайні, без помітної новизни або застарілості, слова. Тоді як до **пасивного лексичного запасу** мови відносимо слова, які рідко вживаються її носіями в повсякденному спілкуванні. Ця категорія мовного шару поділяється на архаїзми та історизми [1].

Під **архаїзмами** розуміють слова, що вийшли з активного вжитку, називають предмети і поняття, які самі по собі не застаріли, але для позначення яких використовуються тепер інші назви. Тоді як історизми – це «застарілі слова, що вийшли зі вжитку у зв'язку із зникненням тих реалій, які вони позначають» [1. Це і назви колишніх професій; назви зниклих побутових звичаїв, обрядів; назви старовинної зброї, амуніції; назви колишніх знарядь праці; назви чоловічого та жіночого одягу, взуття, головних уборів тощо.

Отже, застаріла лексика не створює відчуття архаїчності мови твору, а лише є мовними натяками на зображувану епоху. Їх вживання дає змогу наблизитися до зображуваних подій та зрозуміти загальний характер цілої епохи, її мову.

Створюючи атмосферу доби, змальовуючи історичні обставини та історичних осіб, Ліна Костенко, природно, вдається до відповідної лексики [5].

У досліджуваному історичному романі у віршах «Берестечко» архаїзмів вжито значно менше ніж історизмів (Рис. 2).

Рис. 2 Співвідношення історизмів та архаїзмів у романі Л.Костенко «Берестечко»

Пояснюється це тим, що архаїзми можуть бути замінені синонімами з лексики сучасної літературної мови.

Так, наприклад, на позначення **назв посуду** автором роману вживаються такі архаїчні номени як: «**кубок**», «**чаша**».

Архаїзм «**чаша**» багатозначний. Він має декілька значень. Це і

старовинний посуд, а може вживатися й у переносному значенні, коли мова йде про міру радощів або страждань, які випали на чию-небудь долю. В романі «Берестечко» лексема «**чаша**» вжито саме у переносному значенні, що означає долю України:

*Ні, Ганно, ні! Аби лиш не з Москвою.
Хай Україну **чаша** ця мине.*

[«Берестечко», 145]

До **назв знарядь праці** відноситься лексема «**кайло**», що означає вигнутий і загострений з одного боку або обох кінців металевий молоток на довгому дерев'яному держаківі, який використовують для відбивання гірської породи, розбивання каміння тощо:

*А в нас яку не вдарши **кайлом** скелю –
Зівсюди рине кров, а не вода.*

[«Берестечко», 121]

Семантичне поле, яке містить **номінації одягу** в історичному романі Л.Костенко «Берестечко» невелике. Як приклад, згадаємо номен «**шати**», який походить з німецької мови і може означати: багате, розкішне святкове вбрання, наряд в українській та польській знаті або одяг взагалі чи одяг певного призначення. Крім того, воно може означати те, що прикрашає, огортає собою когось або щось:

*А може шовк. А може – поволока.
Волічка днів у **шатах** давнини.*

[«Берестечко», 66]

Отже, найпоширенішою семантичною групою архаїзмів, виявлених в історичному романі «Берестечко» Л.Костенко, є номінації, пов'язані з людиною, її діяльністю та побутом.

В історичному романі Л.Костенко «Берестечко» найбільш поширеною категорією застарілої лексики є історизми, що поділяються за такими семантичними групами, як-от: історизми, що відображують соціально-економічні відносини та побутові історизми.

До соціально-економічної лексики належать слова на позначення **назв осіб, пов'язаних з певним видом занять**. Наприклад: «**броварник**», «**кожум'яка**», «**сажотрус**», «**лірник**», «**піїт**», «**кобзар**».

Так, наприклад, у романі «Берестечко» Л.Костенко зустрічаємо назви, що пов'язані з мистецькою діяльністю люди, з культурною, народною творчістю, зокрема: «**лірник**», «**піїт**», «**кобзар**».

Українські козаки в годину війни були воїнами, у мирний час – поетами й музикантами. Грали запорожці на усіляких музичних інструментах: кобзах,

лірах, сопілках. Власне професійними музикантами серед козаків були сліпці-кобзарі, які втратили зір чи то при народженні, чи то у зрілому віці, чи то в турецькій неволі.

На позначення народного співця Л.Костенко також використала у романі «Берестечко» номен «**кобзар**». Читаємо:

*Не як у нас на Січ іде з малого,
а вже коли осліп – у **кобзарі**.*

[«Берестечко», 119]

На сторінках роману «Берестечко» Л.Костенко зустрічаємо лексеми на позначення **одиниць виміру і ваги**. Наприклад: «**хунт**», «**верста**», «**лікоть**».

Як було встановлено ще Олександром Потебнею, номен «**верства**» означав поворот плуга. У сучасних східноукраїнських говорах назва **верста** побутує як можливий синонім до терміна кілометр. Зустрічаємо цю лексему і в романі «Берестечко» Л.Костенко:

*Тебе стрічали юрми волелюдні,
Тобі кричали: “Слава!” за **версту**.*

[«Берестечко», 140]

В історичному романі Л.Костенко «Берестечко» широко репрезентовані **назви жител, господарських будівель та інших споруд**. Поняття житла у досліджуваному романі виражається словами: «**оселя**», «**ночівля**», «**палац**», «**господа**», «**шатро**». Так, наприклад, запозичена лексема «**шатро**» означає легке, розбірне, переважно конусоподібне житло з тканини шкіри:

*Ото наглузувалися вельможні!
Дісталось їм **шатро** у килимах ...*

[«Берестечко», 17]

Тематична група, яка містить **номінації одягу, взуття, головних уборів** представлена лексемами: «**жупан**», «**кармазин**», «**кобеняк**», «**кунтуш**», «**намітка**», «**свита**», «**постоли**», «**шати**», «**опанча**», «**ковпак**», «**личаки**», «**шлик**», «**кирей**», «**пишак**»...

Якщо слово «свита» підкреслює бідність тих, кому цей одяг належав, то номен «**кармазин**», навпаки, має протилежне смислове навантаження. Це і старовинне дороге темно-червоне сукно, і одяг із цього сукна. Називали кармазинами, звичайно, і тих, хто носив одяг із цієї дорогої тканини:

*Полковники мої! Не шовк, не **кармазини** –
шляхетних дій і помислів зразок.*

[«Берестечко», 155]

Як один із видів верхнього одягу вживає Л.Костенко термін «**кирея**». В українську та деякі інші слов'янські мови він потрапив з турецької і означав верхній каптан, лисячий кожух»:

А джура кутав дівчину в кирею.

[«Берестечко»,20]

Серед слів на позначення реалій одягу козацької доби фіксуємо лексему «**опанча**». Слово **опанча** означає старовинний верхній одяг, що мав вигляд широкого плаща. Вперше воно у значенні плащ зустрічається у «Слові о полку Ігоревім» у формі япончиця. У Л.Костенко читаємо:

*... в сорочці чорній аж лискучій,
у пурпуровій **опанчі**.*

[«Берестечко»,17]

Досить часто поверх жупана одягали «**кунтуш**». До української мови слово потрапило через посередництво польської мови з турецької. На українському мовному ґрунті вживається в одному значенні. З другої половини ХІХ століття дослідники відзначають перехід слова у розряд історизмів. Воно означає «вид сукні без рукавів; вид дитячого одягу з одного шматка тканини»:

*Ой да
як захочеться жінки,
аж тісно мені в **кунтуші**.*

[«Берестечко», 58]

Зовсім малочисельна група хронологічно маркованої лексики, що репрезентує **назви взуття**: «**постоли**», «**личаки**».

Так, «**постоли**» – це м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної подошви, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками (волоками):

*Волочить місяць промінь перетертій,
як зав'язку гранітних **постолів**.*

[«Берестечко»,32]

Лексема «**личаки**» означає плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язуючи до ноги мотузками:

*А дядько перехреститься на баню
та й далі їде, звівив **личаки**.*

[«Берестечко», 30]

Великою кількістю лексем репрезентована у романі «Берестечко» **назва головного убору**. Наприклад: «**ковпак**», «**шапка**», «**шлик**», «**чадра**», «**шолом**», «**шишак**».

Лексема «**ковпак**» означає головний убір конусоподібної, овальної та іншої

*На нім каптан, пантофлі і **ковпак**.*

[«Берестечко», 131]

Синонімом до слова **ковпак** може бути номен “**шлик**”. У досліджуваному романі знаходимо:

*Сміявся зором відчайдушно карим,
на самі очі натягнувши шлик.*

[«Берестечко», 155]

Висновок. Отже, як показує аналіз досліджуваної лексики, для Л.Костенко характерним є творче осмислення застарілих слів, наповнення їх новим змістом.

Функції застарілих слів у досліджуваному історичному романі багатогранні. За допомогою них поетеса відтворює соціальний, національний та історичний колорит епохи. Ними користується як засобом для створення урочистого, патетичного стилю, бо, овіяні ореолом давнини, вони досить часто надають тексту експресивнішого забарвлення. Застаріла лексика в тісній взаємодії з іншими зображуваними засобами створює той неповторний образ мови, який служить основою індивідуально-художнього стилю письменниці.

Результатом спільної науково-дослідницької роботи керівника й студентки стала перемога Литвиненко Катерини у конкурсі, де вона посіла II місце у номінації «Дослідницька робота» і була нагороджена дипломом II ступеня «Малої академії наук України» за участь у Всеукраїнському літературному конкурсі «Розкрилля душі».

Литвиненко Катерина поділилася враженнями від участі у конкурсі: «Цей конкурс став важливим і цінним досвідом для мене, адже участь у ньому дала мені розуміння, що коли молода людина здатна написати і захистити наукову роботу, освіта України в надійних руках».

Література

1. Грищенко А.П., Мацько Л.І. Сучасна історична літературна мова [Текст]: підручник / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько. - К.: Знання, 1997.- 246 с.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т [Текст]. - К., 1982.
3. Костенко Л.В. Берестечко: Історичний роман [Текст].-К.: Укр. письменник, 1999. - 157 с.
4. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови [Текст]: навч. посіб. /А.Карпенко. - К.: Вища шк., 1978.- 374 с. Ромащенко Л. Минуте – урок ... : Роздуми над новим романом Ліни Костенко «Берестечко» [Текст] / Л.Ромащенко //Укр. література в загальноосвітній школі.- 2000.- № 5. - С.44- 49.

Надійшла до редакції 11.12.2015